

## Waar staan we nu?

*Emmanuel Todd over de staat van de wereld in tijden van globalisering*

Boekbespreking door Karin Verelst

Emmanuel Todd (°1951) is een vooraanstaande demograaf en antropoloog en in Frankrijk een bekende intellectueel, die niet aarzelt zijn dikwijls controversiële visies op hedendaagse gebeurtenissen en evoluties onverbloemd in het publieke debat te gooien. Hij publiceerde zopas *Où en sommes-nous? Une esquisse de l'histoire humaine*, een soort summa van zijn onderzoek van de laatste decennia. De kern van zijn werk draait rond het idee dat economische analyses wel noodzakelijk, maar niet voldoende zijn om de grote historische ontwikkelingen en crisismomenten in menselijke maatschappijen te analyseren en te interpreteren, laat staan te voorspellen. Het is nodig daarbij een analyse van oudere, vaak niet meer bewust aanwezig gestelde, familiale structuren in hun geografische spreiding te betrekken.

De intellectuele context waarin we Todd's werk moeten plaatsen is de historische antropologie, die zowel aanschuurt tegen de Franse *nouvelle histoire* als tegen het anthropologisch structuralisme à la Lévi-Strauss. Daardoor ontstaat er een mooie balans tussen een sterk empirisch getinte aanpak en een holistisch theoretisch perspectief. Sociaal-economisch is zijn denkkader beïnvloed door zowel Marx als door de conservatieve socioloog Frédéric Le Play. Todd zelf stamt uit een burgerlijk intellectuele familie van vooraanstaande schrijvers en communisten, zoals zijn oom Paul Nizan. Zijn eurocritische en antiglobalistische standpunten en zijn tegelijkertijd vurige verdediging van de sociaal-economische en religieuze rechten van (moslim) immigranten<sup>2</sup> maken het (tot zijn groot jolijt) moeilijk voor zijn talrijke tegenstanders hem simpel in een of andere ideologische hoek weg te zetten. Ook zijn — overduidelijk deels ironiserende — beruchte typering van de vele plots activistische "je suis Charlie" 's na de aanslagen in Parijs in 2015 als MOZ M(iddenklasse)O(uderling)Z(ombiecatholiek)<sup>3</sup> werd niet door iedereen in dank afgenomen (*Qui est Charlie?*, 2015).

---

<sup>1</sup> Emmanuel Todd, *Où en sommes-nous? Une esquisse de l'histoire humaine*, Seuil, 2017. Verder aangeduid met *OESN*.

<sup>2</sup> Naar aanleiding van de opstanden in de Parijse banlieues in 2005 schreef hij: "Je ne vois rien dans les événements eux-mêmes qui sépare radicalement les enfants d'immigrés du reste de la société française. J'y vois exactement le contraire. J'interprète les événements comme un refus de marginalisation. Tout ça n'aurait pas pu se produire si ces enfants d'immigrés n'avaient pas intériorisé quelques-unes des valeurs fondamentales de la société française, dont, par exemple, le couple liberté-égalité. Je lis leur révolte comme une aspiration à l'égalité." (*Le Monde*, 29 november 2005).

<sup>3</sup> "Le Bloc MAZ, constitué des classes moyennes, des personnes âgées, très importantes, et des ex-catholiques, donnaient une sorte de base électorale à une forme de conservatisme politique qui permettait à l'oligarchie supérieure, aux 0.1%, de faire ce qu'ils voulaient. **Le résultat est une société bloquée, une belle au bois dormant qui laisse pourrir sa jeunesse. Un système social immobile, qui condamne les jeunes et le monde ouvrier à la destruction sociale.**" (zijn cursivering)

<http://www.atlantico.fr/decryptage/emmanuel-todd-fais-somme-que-socialistes-ont-fait-bon-concept-est-violent-et-doux-fois-agit-fascisme-rose-2718343.html> Zie ook dit interview:

<https://www.youtube.com/watch?v=pqwqfXSqPAE>

Het op het eerste gezicht contra-intuïtieve inzicht van Todd is dat politieke en religieuze systemen uiteindelijk niet louter of zelfs maar in de eerste plaats door economische systemen worden voortgebracht, maar door (al dan niet bewust beleefde) familiale structuren in de brede zin des woords, waar die verschillende economieën — in onze tijd verschillende vormen van kapitalisme —, zelf weer een product van zijn. Oikos gaat vooraf aan economie. Dit leidt tot de hypothese dat de met verschillende economieën samenhangende ideologieën zelf ook weer op die basis onderscheidbaar zijn, en Todd maakt er behoorlijk wat werk van om deze stelling in zijn boek empirisch te onderbouwen. Het blijkt dus dat de bovenbouw in zekere zin ook een onderbouw is, dat de cyclus van maatschappelijk formerende invloeden een dualiteit van causale interconnecties tot stand brengt eerder dan een productierelatie in slechts één richting, en waarbij de zich differentiërende familiale verbanden historisch gezien ouder zijn. Dit is dus een verschil met de negentiende eeuwse anthropologie van Engels in zijn *Oorsprong van het gezin*<sup>4</sup>, en tegelijkertijd ook een zwak punt, omdat de vraag naar de oorsprong van die differentiatie zelf natuurlijk stelbaar blijft. Toch heeft het model van Todd een opmerkelijke voorspellende kracht juist daar waar de vigerende sociaal-economische benaderingen overduidelijk tekort schieten.<sup>5</sup> Zo werd hij bekend omwille van zijn voorspelling van de implosie van de Sovjet-Unie op basis van demografische gronden (*La Chute finale*, 1976), en van de financiële crisis en de ermee gepaard gaande geleidelijke verzakking van de Amerikaanse wereldhegemonie (*Après l'empire*, 2002).

In een hoofdstuk dat veelzeggend genoeg "En avant vers le passé" getiteld is, geeft Todd een korte samenvatting van de historische ontwikkelingslijn die hij beweert aan te tonen:

*Le "modèle inverse" de l'histoire de la famille nous révèle une séquence historique fondamentale menant de la famille nucléaire (patrilinéarité de niveau 0) à la famille souche (patrilinéarité de niveau 1), puis de la famille souche à la famille communautaire exogame (patrilinéarité de niveau 2), puis enfin à la famille communautaire endogame (patrilinéarité de niveau 3).*

Samengevat stelt Todd dus dat er twee grote groepen gezinstructuren, de "famille nucléaire" (kerngezin) en de "famille souche" (grootgezin of 'Huis') bestaan, die, gekoppeld aan verschillende mechanismen voor huwelijksrelaties en erfbaarheid, de grondslag leggen voor educatieve en religieuze praktijken die zowel de biologische als economische productieverhoudingen vormgeven. Vandaar het belang dat hij hecht aan evoluties van geboorte- en

---

<sup>4</sup> Friedrich Engels, *Oorsprong van het gezin, van de particuliere eigendom, en van de staat* (1884), Nederlandse uitgave Uitgeverij Pegasus (1978); [https://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1884/oorsprong\\_gezin/index.htm](https://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1884/oorsprong_gezin/index.htm)

<sup>5</sup> De verbijsterende weerloosheid van de intellectuele wereld, die er, ondanks het beschikbaar zijn van pertinente economische analyses van de maatschappelijke situatie (Stiglitz, Piketty, Galbraith, Giraud &c), niet in slaagt ook maar enig geloofwaardig scenario voor actie ter tafel te brengen, noemt hij uitdrukkelijk als een van de motivaties voor het schrijven van zijn boek, *Introduction*, pp. 10-11.

<sup>6</sup> *OESN*, p. 48.

<sup>7</sup> Dwz, geen onderscheid tussen de geslachten in erfelijke kwesties, en meestal ook een respectvolle behandeling van vrouwen in andere maatschappelijke aangelegenheden. Stijgende niveaus van patrilineariteit geven ruw geschetst niet alleen een verscherping van de mannelijke erfopvolging, maar ook van een verslechtering van het statuut van de vrouw aan. Het valt op dat de situatie die wij instinctief als de meest "primitieve" aanvoelen — grote families van meerdere generaties waar mannen alles erven en te zeggen hebben, historisch gezien de meest recente is.

sterftcijfers en de alfabetiseringsgraad, als indicatoren van maatschappelijke ontwikkelingen in de bevolkingsgroepen die hij bestudeert. Volgende fraaie anecdote laat zien dat het verband tussen familiale erfstructuren en politiek-maatschappelijke ontwikkelingen niet zomaar uit de lucht gegrepen is:

*When Winston Churchill and Franklin Roosevelt met at Placentia Bay in August 1941, Roosevelt said he couldn't understand the British aristocracy's concept of primogeniture, and he intended to divide his estate equally between his five children, Churchill explained that an equal distribution was nicknamed the "Spanish Curse" by the British upper classes: "We give everything to the eldest and the others strive to duplicate it and found empires. While the oldest, having it all, marries for beauty. Which accounts, Mr President, for my good looks".<sup>8</sup>*

"Primogeniture" of mannelijke erflaterschap bepaalt dat het hele erfgoed doorgegeven wordt aan de eerstgeboren zoon, terwijl de andere kinderen met lege handen achter blijven. Die hebben dus geen andere keuze dan weg te gaan of bij de eerstgeborene in te trekken — een typische situatie waarin een machtige *pater familias* over soms meerdere generaties in verschillende graden van verwantschap heerst.<sup>9</sup> Dit is, in tegenstelling tot wat we zouden denken, niet de oudste maar de meest recente vorm van familiale structuur; de "primitieve" mens leefde in kleine, flexibele groepen gebaseerd op het kerngezin en zonder veel seksgebonden rolverdeling. Tot vandaag zien we in de wereld duidelijk onderscheidbare geographische regio's waar de bestaande familiale structuren dichter bij het ene of bij het andere model aanleunen. Het is hier niet de plaats om in te gaan op de vele varianten op deze twee grondstructuren die Todd beschrijft, en ook niet op het rijke empirische materiaal waarmee hij zijn bevindingen staaft. Wel moeten we kort ingaan op de hedendaagse ideologische en economische gevolgen. We zouden die, een beetje kort door de bocht, kunnen samenvatten als: een individualistisch versus een collectivistisch kapitalisme, waarbij het eerste consumerisme en import in de hand werkt, het tweede hiërarchische bureaucratische structuren voortbrengt en op export gericht is. Ook als de eigenlijke traditionele familiale structuren die eraan ten grondslag lagen over de laatste generaties verdwenen zijn, blijft de ideologisch-economische verspreiding met de aardrijkskundige opdeling van die verschillende economische modellen opmerkelijk stabiel.<sup>10</sup> Een typisch voorbeeld van het eerste is het "wilde kapitalisme" in de VS, van het tweede Duitsland, en bij uitbreiding de Europese Unie. Overigens beweert Todd nergens dat het ene of het andere intrinsiek "beter" zou zijn — zijn doelstelling is begrijpen, niet beoordelen.

Het is wel belangrijk erop te wijzen dat Todd nergens beweert dat economie geen cruciale bepalende maatschappelijke factor zou zijn. Zijn critiek richt zich op de exclusiviteit van het concept *homo oeconomicus*, zo dierbaar aan de

---

<sup>8</sup> Andrew Roberts, *Masters and Commanders: The Military Geniuses who Led the West to Victory in World War II*. London: Penguin, 2009, p. 53.

<sup>9</sup> Dochters hebben in een dergelijk systeem sowieso niks te zeggen; die worden uitgehuwelijkt in het kader van de familiale expansiepolitiek. Ook de status van de vrouw wordt dus in sterke mate door het soort familiale structuur bepaald.

<sup>10</sup> "Aujourd'hui, cohabitation des générations et inégalité d'héritage ont pour l'essentiel disparu en ville sur le plan formel, mais nous verrons que les valeurs d'autorité et d'inégalité survivent très bien." OESN, p. 46.

liberale economie en politieke theorie. Mensen denken niet louter in termen van opbrengst; de manier waarop verwantschappen, het "erbij behoren" (in de ruimst mogelijke, gevarieerde zin van dat woord) worden gedefinieerd, speelt een even bepalende rol." Hoewel dit geen in de stricte zin van het woord Marxistische analyse meer is (in het traditionele Marxistische kader behoort de familie volledig tot de bovenbouw) blijft ze ermee verzoenbaar: de exploitatieve productieverhoudingen en het ermee samenhangende klassebewustzijn die vorm krijgen binnen een gegeven economisch systeem blijven wat ze zijn, maar zijn zelf weer onherroepelijk ideologisch getekend door oudere verwantschapsstructuren. Todd amuseert zich in zijn boek met het mappen van demografische kaarten met de verspreidingsgebieden van meer of minder autoritaire varianten van de grote ideologieën van de twintigste eeuw, met soms merkwaardige inzichten als resultaat.<sup>12</sup>

Toch heeft zijn model ook één groot nadeel. Todd geeft nergens een verklaring van het ontstaan van verschillende familiale structuren in het verre verleden der mensheid. Sinds het baanbrekende werk van Sahlins<sup>13</sup> is het bekend dat de vroege mensheid in het Stenen Tijdperk niet in een permanente staat van schaarste, maar van overvloed leefde, en dat de typische uitleg "overlevingsdrang!" als verklaring voor het ontstaan van hiërarchische machtsrelaties en vervreemdende productieverhoudingen geen steek houdt. Mijn inziens kan het mysterie worden opgehelderd wanneer we het overweldigende anthropologische bewijs voor de aard van de eerste op accumulatie gebaseerde organisatiestructuren in de overweging betrekken: arbeidsdeling op basis van geslacht. Vrouwen, zoals nog steeds in veel hedendaagse Afrikaanse gemeenschappen, stonden niet alleen in voor een groot deel van de strict noodzakelijke voedselproductie, maar ook en vooral van de voor sociale expansie benodigde overschotten. Uitgebreide familiale structuren (polygamie) zijn bij uitstek de basis waarop systemen van surplusgeneratie en exploitatie van arbeid, in de eerste plaats en gedurende lange tijd uitsluitend van vrouwen, steunden. Deze hypothese, die ik ontleen aan het baanbrekende werk van Nicole Chevillard en Sébastien Leconte<sup>14</sup>, laat mijns inziens toe om Todd's redenering te voltooien en het verband tussen oikos en economie helemaal sluitend te maken. Maar dit is voer voor een volgend artikel.

---

<sup>11</sup> "Je vais ici proposer une vision anthropologique de l'histoire, mais, je le précise d'emblée, sans professer le moindre mépris pour l'économie: la nullité des économistes issus de l'establishment, universitaires ou mercenaires de la banque, ne doit pas nous conduire à rejeter l'analyse économique. Gardons précieusement à l'esprit le postulat si utile de l'individu rationnel, cet *homo oeconomicus* égoïste, mais n'oublions jamais qu'*homo oeconomicus* n'agit pas dans le vide, que ses capacités et ses buts sont définis par le groupe, la famille, la religion et l'éducation." *OESN*, pp. 12-13.

<sup>12</sup> Todd beperkt zich uitdrukkelijk niet uitsluitend tot "Westerse" of "Europese" situaties, maar slaagt er op overtuigende wijze in zijn analyse op door continenten van elkaar gescheiden maatschappijvormen toe te passen.

<sup>13</sup> Marshall Sahlins, *Stone Age Economics*, Routledge Classics, 2017 (1972).

<sup>14</sup> Nicole Chevillard en Sébastien Leconte, "The Dawn of Lineage Societies. The Origins of Women's Oppression", in *Women's Work, Men's Property. The Origins of Gender & Class*, Stephanie Coontz en Peta Henderson (eds), Verso, 1986.